

DEVIANT XULQ-ATVOR PSIXOLOGIYASI

Sadriddinov Suxrob Rustamjonovich

Yangi asr universiteti Pedagogika kafedrası katta o‘qituvchisi,
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),

Annotatsiya

Maqolada xulqida og‘ish kuzatilgan shaxslarning alohida ijtimoiy-psixologik jihatlari va ularni psixologik tashxislashni o‘ziga xosligi haqida mulohaza qiligan.

Kalit so‘zlar: moslashuv, destruktivizm, deviant xulq, ma’naviy va huquqiy me’yorlar, psixodiagnostika qilish, deviant xulqqa moyilligi.

Садриддинов Сухроб Рустамжонович

Университет нового века старший преподаватель кафедры педагогики,
доктор философии в области психологии (PhD),

Аннотация

В статье рассматриваются специфические социально-психологические особенности лиц с отклонениями в поведении и своеобразие их психологической диагностики.

Ключевые слова: адаптация, деструктивность, девиантное поведение, морально-правовые нормы, психодиagnostika, склонность к девиантному поведению.

Ma’lumki, kishining deviant axloqini jamiyatda qabul qilingan me’yorlarga ziddligi va ruhiy jarayonlarining muvozanatsizligi, moslashuvchan emasligi ko‘rinishida yoki uning shaxsiy axloqi ustidan axloqiy va estetik nazoratdan bo‘yin tovlash ko‘rinishidagi o‘zini faollashtirish jarayonining buzilishida namoyon bo‘luvchi alohida qilmishlar yoki qilmishlar tizimi sifatida belgilash mumkin. Normal va uyg‘un axloq shakllarini ruhiyat bilan bog‘liq uch darajada ifodalash mumkin:

- ✓ ruhiy jarayonlarning muvozanati ko‘rinishidagi mizoj xususiyatlari;
- ✓ moslashuvchanlik va o‘zini faollashtirish ko‘rinishidagi xos xususiyatlar;

✓ kishining ma'naviyati, mas'uliyati va vijdonliligi ko'rinishidagi shaxsiylik. Og'uvchi xulq (deviant, lot. deviatio - og'ish) deb, kishining qilmishlari, faoliyati turi odatiy, umume'tirof etilgan me'yorlardan farq qiladigan yoki u o'zi a'zosi bo'lgan jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yorlarga mos kelmay, barqaror ravishda ularning ijtimoiy me'yorlaridan og'ishida namoyon bo'ladigan axloqqa aytiladi.

Demak, deviant xulqli shaxs deb, birinchi navbatda, axloqiy jihatdan qarindosh-urug'lari va do'stlarining ko'nglini og'ritadigan va atrofdagilarning hayoti uchun xavf tug'diradigan shaxslarga (individlarga) aytiladi. Katta yoshdagi individ avval boshdan oq ichki maqsadga intilish kuchiga ega bo'lib, shunga ko'ra, faolligining barcha ko'rinishlari yuzaga chiqadi. Shaxs va borliqning o'zaro munosabatlarini beshta usul bilan aniqlash mumkin:

- 1) moslashuv;
- 2) qarshilik ko'rsatish;
- 3) ro'para bo'lish;
- 4) vaziyatdan qochish;
- 5) mensimaslik.

Yetuk intellektual salohiyatli shaxslar voqelikka moslashuvni tanlaydi. Qarshilik ko'rsatishda shaxs faol ravishda o'ziga, dunyoqarashiga mos kelmaydigan borliqni o'zgartirishga, ya'ni uni o'zining shaxsiy qarashlari va qadriyatlariga muvofiq o'zgartirishga harakat qiladi. U o'zi duch kelayotgan barcha muammolar borliqning ijtimoiy me'yorlariga asoslanganligiga ishonadi va borliq bilan kurash, borliqni o'ziga moslashtirib o'zgartirishga harakat qilish yoki jamiyat me'yorlarini buzuvchi axloqdan maksimal darajada foydalanish uning o'z maqsadlariga erishishining yagona usuli bo'lib qoladi. Bunda mazkur shaxsga nisbatan borliq tomonidan qaytariladigan javob ham xuddi shunday qarshi harakat qilish, shaxsni o'zgartirish, uni voqelik talablariga moslashtirishga qaratilgan bo'ladi. Borliqning shaxsning dunyoqarashiga zid bo'lgan ijtimoiy me'yorlariga qarshilik ko'rsatishi kriminal va delinkvent xulq-atvorda uchraydi. Borliqning qarshilik ko'rsatishi, uni o'zlashtirish va tushunishning subyektiv ravishda buzib ko'rsatilishi sabablari, tevarak-olam tomonidan dushmanlarcha qabul qilinadigan ruhiy nuqson alomatlari va ruhiy-patologik buzilishlar bilan bog'liq. Ruhiy kasallik alomatlari atrofdagilarning qilmishlari sabablarini bir xil baholash imkoniyatini izdan chiqaradi, buning oqibatida muhit bilan o'zaro samarali munosabatlar

qiyinlashadi.

V.Frankl fikricha, insonlardagi fundamental motivatsion kuch - bu ma'no-mazmunga qarab intilish hisoblanadi. Insonlar nima uchun yashashi kerak va hamma narsada ma'no-mazmun topishga harakat qiladilar? "Ma'no-mazmunni berib bo'lmaydi, uni topish kerak", chunki u har bir inson uchun noyob hisoblanadi va faqatgina o'zi tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Agar inson o'zidan tashqari boshqa hech narsada ma'no-mazmun topa olmasa, ekstremal vaziyatdan sog'-omon chiqish uchun hech qanday imkon, ma'no va maqsad yo'qdir. Giperrefleksiya (me'yoridan ko'p o'zini refleksiya qilib oldirib qo'yish) va giperintensiya (o'z xohishini qondirish uchun me'yoridan ko'p e'tibor berish) - inson tomonidan o'zining "Menlik" doirasidan chiqmaslik uchun qo'llaydigan ikkita asosiy usul bor.

O'zidan tashqari biror narsada ma'no-mazmun topish uchun uchta har xil usul bor:

- 1) hayotda nimadir qilish, nimadir berish (ijod mahsuli);
- 2) hayotdan nimadir olmoq (kechinmalar ahamiyati);
- 3) taqdirga nisbatan ma'lum munosabatda bo'lish, masalan: o'zgartirib bilmaslik, og'ir kasal bo'lgan vaziyatda (munosabatlar ahamiyati).

Bundan tashqari, o'tmishdagi kechinmalar va din - ushbu ikkita sohada inson ma'no-mazmunni topa olishi mumkin.

O'sha vaziyatda, ma'no-mazmunga (mohiyat) intilish, nimadir bilan to'silgan bo'lsa, ekzistensial frustratsiya holati paydo bo'ladi. Apatiya va zerikish - uning asosiy belgilari. Ekzistensial frustratsiya o'zidan o'zi na patologik, na patogen hisoblanadi. Odamlarning behuda hayoti, ma'no-mazmunni qidirish bilan bog'liq xavotirlanishi, hattoki ularning nochorligi, bular hammasi - kasallik emas, balki ma'naviy ofatdir. Hayotning ma'no-mazmunsizligini his etish, bir paytning o'zida intellektual samimiylilik va haqiqatparvarlik belgisidir.

Shunday qilib, V.Frankl ta'limotiga muvofiq, og'ma xulq-atvor - odamlar ma'no-mazmun topish uchun javobgarlikdan qochib, o'z ma'naviyatini ezib qo'yish natijasida paydo bo'ladi. Og'ma xulq-atvorga ega insonga yordam berish - bu uning ma'naviy "menligini" anglash, o'z taqdiri uchun ma'suliyatini sezishdir, keyinchalik o'z borlig'ining ma'no-mazmunini anglab yetishdir.

Maqsadli qadriyatlar bolalik chog'ida oilada shakllanadi, masalan, ona, bolaning muhabbat va hurmatga bo'lgan ehtiyojini qo'llagan holda, biror bir aniq

topshiriqni bajarmasligi tufayli bolaga nisbatan salbiy munosabat bildiradi. Keyinchalik bolaning o'ziga nisbatan hurmati ona tomonidan singdirilgan qadriyatlarga va ularga munosib bo'lish qobiliyatiga bog'liq bo'lib qoladi. Singdirilgan shartli qadriyatlar ta'sirida bo'la turib, shaxs o'zi sezmaganda holda shaxs-niqobiga aylanib qoladi.

Shunday qilib, me'yorida rivojlanishi uchun inson o'z fikrini ifoda etish tajribasiga ega bo'lishi lozim. Aksincha, o'zi haqida yolg'on, nohaq yoki noto'g'ri tasavvurlar, qarama-qarshi tajriba, o'zini joriy etish talabi va tashqi baholashdan qaramlik o'rtasidagi ichki mojaro, - bularning hammasi muayyan muammoli xulq-atvorni keltirib chiqaradi. Demak, shaxs va xulq-atvor muammolarini yechish uchun maxsus sharoitlar yaratib, faollashish jarayonini qo'llab quvvatlash zarurdir. Masalan, mijozga yo'naltirilgan terapiya jarayonida - bu shaxsga nisbatan chindan qiziqish, insonni shartsiz ijobiy qabul qila olish, unga baho berish munosabatida bo'lmaslik.

E.Fromm (1900- 1980) tadqiqotlarida ko'rib chiqilgan g'oyalar bilan hamohangdir (uning "neofreydizmga" rasmiy tegishlilikini inobatga olmasak). E.Fromm fikricha, inson o'zi va tabiat o'rtasida uyg'unlikka intilib, ekzistensial qarama-qarshiliklarni yengib o'tishga majburdir. Bu - hayot va o'lim dixotomiyasi; bor imkoniyatlarini amalga oshirishga intilish va bu uchun hayot qisqaligi va uning o'rtasidagi nizodir; yolg'izlik hissiyoti va boshqa insonlarga yaqinlik o'rtasidagi qarama-qarshilik.

Ushbu ob'ektiv qarama-qarshiliklarni inson bartaraf eta olmaydi, ammo ularga nisbatan turlicha munosabat bildirishi mumkin. Inson o'zini dunyoga qarshi chiqishini, yolg'izlik va kuchsizlik hissiyotini turli mexanizmlar yordamida yengib o'tadi. Bu mexanizmlar "erkinlikdan qochishga" olib keladi. Ular, "pozitiv erkinlikka" -muhabbat va mehnat orqali dunyo bilan haqiqiy aloqaga qarshi chiqadilar.

E.Fromm birinchi mexanizmni "avtoritar" deb belgiladi. Avtoritar shaxs erkinlik yuki, erkinlik va o'zining "menligidan" voz kechadi. Ushbu tip ko'proq totalitar davlatlarda kuzatiladi, ko'pchilik o'z lideri bilan simbiotik tarzda birlashadi. Ikkinchi mexanizmi - avtomatlashtiruvchi konformizm, bu holatda inson o'z individualligini yo'qotib, ijtimoiy sifatida taklif etilgan shaxs tipini to'liq o'zlashtirib oladi. Uchinchi yo'l - destruktivizm - dunyoni buzish orqali undan

uzoqlashishi bilan bog'liq. Sadizmdan farqliroq, destruktivizm hukmronlikka intilmaydi, ammo u bor tiriklikni o'likka aylantiradi.

Shunday qilib, ekzistensial psixologiya o'zini faollashtirish va ma'naviy turmush kabi inson shaxsining yuqori namoyishlariga urg'u beradi. Ma'naviy turmush shaxsiyat chegarasidan chiqishni nazarda tutadi. U insoniy qadriyatlarda o'zini anglash, individuallik va o'zini namoyish eta olish muhimligini tan olish bilan bog'liqdir. U erkinlik, ma'suliyat, burch, mehrshavqat, hurmat, qiziqish, muhabbat, ishonch, ijod quvonchi kabi yuqori darajadagi hissiyotlarda namoyon bo'ladi. Deviantlik holatida biz mutlaqo boshqa manzarani kuzatamiz. Shuning uchun og'ma xulq-atvorni shubhasiz, shaxsning ekzistensial muammolari va uning ma'naviy rivojlanishida buzilishlar mahsuli sifatida ko'rib chiqish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Психологические механизмы девиантного поведения. Психология XXI века. Ярославль., 2020. -С. 125-127.
2. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Стрессли вазиятларда психологик ҳимоя механизмлари ва копинг хулқ-атвор намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари: стрессли вазиятларда психологик ҳимоя механизмлари. Psixologiya ilmiy jurnali. 2020 yil, 4 son 109-115 b.
3. Sadriddinov S.R. Destruktiv ta`sirlarga tushmaslikni ta`minlashda psixologik himoya. Harbiy ta`lim va fanda innovatsiyalar. Ilmiy-axborot jurnali №1(13)/2022.
4. Sadriddinov S.R. Deviant xulq-atvorli bolalar psixologiyasi bilan ishlash metodikasi. Toshkent: Al-Buxoriy universitetida 2022 yil 28 fevral kuni o'tkazilgan 7-sonli majlis yig'ilishi qarori bilan nashr etishga ruxsat berilgan.

